

MODERNLEŞME DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA EVDEN KAÇAN VE EVE SİĞİNAN KADINLAR

*Şahika KARACA**

ÖZET

Modernleşme dönemi Türk romanında ev, toplumsal değişim ve dönüşümleri takip edebilmek açısından önemli bir unsurdur. Tanzimat'ın ilanıla hız kazanan yenileşme döneminde toplumsal dönüşümün özneleri olarak kabullenilen kadın ve kadınlığa ait meseleler de yazarlar tarafından edebî eserin konusu haline getirilmiştir. Dolayısıyla Modernleşme dönemi Türk romanlarına harem-mahrem ilişkisi içerisinde ev içi yaşamla, sınırlılıkları devam eden kadın ve kadınlığa ait meseleler yansımıştır. Modernleşme dönemi Türk romanında kadınlar ya geleneksel düzende kendilerine uygun görülen mekâna sınırlırlar, ya da hakları olanı elde edebilmek için bu düzenden yani ev içi mekândan uzaklaşırlar. Romanlarda bu durum poligami/çok eşlilik, aldatılma, boşanma ve çalışma isteği gibi bireysel kimliklerini elde etmeye çalıştıkları durumlarda kadınların evden kaçarak çözüm üretmeye çalıştıkları görülmektedir.

Bu çalışmada kadınlığa ait problemler mekân üzerinden anlatılırken modernizmle gelenek arasında gelgitler yaşayan modern kadının çatışmaları da irdelenmiştir. Bu kadınlar çoğu zaman evden kaçarak öznel kimliklerini gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Ancak mücadeleleri çoğu zaman hüsrarla sonuçlanmıştır. Bu da devrin ikilemleri bünyesinde barındıran genel yapısıyla alakalıdır. Henüz toplum, kadının bireysel kimliğiyle var olmasına hazır değildir. Aynı şekilde modern kadın da bütünüyle öznel bir kimlikle toplumsal hayatta yer almanın ikilemlerini yaşamaktadır. Çalışmada Fatma Aliye, Emine Semiye, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun devri örnekleyen romanlarından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ev, kadın, modern Türk romanı, gelenek ve modernizm.

RUNAWAY WOMEN AND WOMEN TAKING REFUGE IN HOME IN THE MODERNIZATION PERIOD TURKISH NOVEL

ABSTRACT

The period of modernisation is an important element in terms of following the domestic and social change, transformation in Turkish novel. In the period of innovation that gained speed with the declaration of Tanzimat, Feminine problems which were seen as the subjects of social tranformation are thematized in literary work by authors.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Eğitim Fak., El-mek: skaraca@erciyes.edu.tr

Consequently the ongoing problems restricting women to domestic sphere in relation to harem-privy were reflected on the Turkish novels produced in the period of modernization. In Modernization Period Turkish novel, women either take refuge in the place traditionally seem to be fit or leave the place, namely domestic place, to take what is rightfully theirs. In novels, in situations like polygamy, deceive, divorce and the will to work, where women struggle to achieve their individual identities, women seem to run away from home to create a solution.

In this study the feminine problems were explained in terms of setting, in addition, the dilemma of modern women between modernization and tradition was analyzed. Most times, these women tried to achieve their subjective identities by running away from home. Yet, their struggle ended up in vain in most cases. This is related with the general structure of the term including dilemmas. The society is not yet ready to woman to stand with her individual identity. Similarly, modern woman is struggling with the dilemma of taking place in the social life with a completely subjective identity. In the study, it was benefited from the novels exemplifying the period of the authors Fatma Aliye, Emine Semiye, Reşat Nuri Güntekin and Yakup Kadri Karaosmanoğlu.

Key Words: Home, woman, modern Turkish novel, tradition and modernism.

GİRİŞ

Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte, Türk romanında ev, toplumsal değişimi yansıtan önemli bir yaşama alanıdır. Bu sebeple ev, hem psikolojik hem de sosyolojik çözümlenelerde önemli bir veri kaynağıdır. Evin anlamsal boyutu incelendiğinde ev, yaşanan mekânın ötesinde bir imgelem olarak karşımıza çıkar. Bachelard (1996, 31-32) "*Evi, yargıların ve düşlerin etki alanına sokabileceğimiz bir nesne olarak ele almak yeterli olmaz ve "Evimiz bizim dünya köşemizdir, bizim ilk evrenimizdir."* sözleriyle evin anlamsal boyutunu belirginleştirir.

Türk romanında da ev nesnel bir varlık olmanın ötesinde farklı boyutlarla yer almıştır. Kimi zaman sığınılan bir yuva kimi zaman da realiteden koparak hayal dünyasına dalışı simgeler. Bu sebeple ev Tanzimat'la başlayan modern edebiyatımızda nesnel bir varlık olmanın ötesinde, dönemin sosyal ve siyasi meselelerini geleneksellik-modernlik çizgisinde yansıtan önemli bir fonksiyondadır. "*Romancı insanı belli bir zamanın ve toplumun parçası olarak ele alırken onu çevreleyen mekânı da belli bir toplumsal zamanının sonucu olarak işler.*" (İnci 2003, 19). Dolayısıyla mekân toplumsal süreçleri yansıtan bir medeniyet aktarıcısı rolü yüklenmiştir. Bu süreçte kadın-mekân ilişkisi de dikkat çekicidir. Bilindiği üzere ataerkil sistemde kamusal alanlar eril özellikler taşır. Bu sistem içerisinde kadınlara uygun görülen mekânlar ise ev içi mekânlardır. Kadının iç mekânla yani evle özdeşleştirilmesi ise kadın bedeninin fitne unsuru olarak algılanmasındandır. Bu sebeple ataerkil sistem toplumsal dinamiklerin zarar görmemesi için mekânı sıkı bir biçimde denetleyerek bu sorunu gidermeye çalışır. Harem-mahrem ilişkisi de bu durumu açıklayıcı niteliktedir. Böylece dış mekân/sokak/özne/erkek, iç mekân/ev/nesne/kadınla birleşir.

Tanzimat'ın ilanından itibaren önem kazanan kadınlıkla ilgili problemler de aydın yazarların kaleminden Türk romanına yansımıştır. Modernleşmeyle birlikte aile ve toplum

hayatındaki değişimler gerçek hayatta ve kurguda yansımaları modernizmin taşıyıcısı kadın özneler üzerinden gerçekleştirmiştir. Bunun için de romanın önemli unsurlarından kahramanlara yaşam alanı sağlayan mekân dolayısıyla da kadınların ait oldukları düşünülen ev zaman zaman çeşitli boyutlarla karşımıza çıkar. Kadınlar bir yandan kültür aktarıcıları olarak geleneğin devamını sağlayabilmek için kimi zaman da modernizmin toplumsal hayattaki değişimlerine ayak uydurmak için eve sığınır ya da evden kaçarlar. Romanlarda eğitilmiş kadınlar büründükleri modern kimlikle zaman zaman geleneksel yaşam biçimlerine katlanamazlar ve yaşadıkları evden kaçarlar. Geleneksel hayata tutunamayan kadın kahramanlar kendilerine ait sığınma mekânları oluştururlar.

Modernleşme dönemi Türk romanlarında kadınların evden kaçışı kadınlıkla ilgili problemlerin belirginleştirilmesiyle ilgili önemli ipuçları vermektedir. Örneğin poligami/çok eşlilik, aldatılma, boşanma ve çalışma isteği gibi durumlarda kadınlar bireysel kimliklerini gerçekleştirmek için evden kaçarak yeni mekân arayışı içerisine girerler. Bu makalede de Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar devam eden süreçte kadınlıkla ilgili sorunları dile getiren Fatma Aliye, Emine Semiye, Reşat Nuri Güntekin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarından yola çıkılarak evden kaçan ve eve sığınan kadınlar üzerinden aile ve toplumsal hayattaki dönüşümler analiz edilecektir.

Geleneğin Devamını Mekânın Değişimiyle Sağlayan Kadınlar

Modernleşme dönemi romanlarında dikkatleri çeken başlıca unsurlardan birisi kadının bireyselleşme mücadelesini sürdürürken mekâna yüklenen anlamlardır. Bu dönemde ev ve evin sembolik bir anlam yüklenerek ifade ettiği aile kurumu geleneksel yapı içerisinde devam ettirilmeye çalışılır. Kadınlar da geleneğin kuvvetli koruyucuları olarak ailenin devamını sağlamakta önemli bir fonksiyon yüklenirler. Dolayısıyla bu dönem romanlarında aile kurumunun devamı için kadın kahramanlar kendilerini feda etmekten kaçınmazlar. Bunun için de gerektiğinde evlerini terk ederek kendileri için bilindik olmayan mekânlara sığınır. Örneğin Emine Semiye'nin *Bikes* isimli romanında Memune annesinin iftirasına uğrar. Memune, annesinin küçük kardeşi Temine'yi ortanca kardeşi Teyise'ye öldürttüğünü bilir. Ama gerçeği kimseye söylemez:

“Hayır hiçbir vakit hakikati meydana koymayacağım. Validemin mücrimiyeti, pederimi ve kardeşlerimi haysiyetsiz eder, benim kabahatli addolunmaklığım ise yalnız beni mahveder. Gül ağacında iyi gül de biter fena da. Ondan ağaca zarar gelmez. Lakin ağacın çürümesi müthiştir” (Emine Semiye 1897, 204-205).

Memune fedakârlık göstererek babası ve kardeşlerine zarar vermemek için bildiklerini hiç kimseye söylemez. Ancak hapse girmeyi de göze alamaz ve baba evinden kaçar. Onun bundan sonraki hayatı sadece katlanmadır. Kendisi için bilindik olmayan evlere sığınır ve bu evlerde eziyetler görür. Fakat asıl kimliğini hiçbir zaman açıklamayarak kendisini ailesi için feda etmeye devam eder. Hatta Muti'nin çiftliğe geleceği gün onun için Racih'in evi sığınak olmaktan çıkar ve gideceği başka hiçbir yer olmadığı için kendisini suya atarak intihar eder.

Fatma Aliye'nin *Muhadarat*'ında da ev geleneğinin devamında önemli bir fonksiyon yüklenmiştir. Romanda ev baba imgesiyle birleşir. Fazıla geleneksel değerlerin koruyuculuğunu yüklenerek Mukaddem'in kaçma teklifini reddeder. Fazıla'ya göre baba evi ancak babanın rızasıyla terk edilebilir.

“Mukaddem Bey'e varmak için tereddüt etmiyorum. Onun bu dediğinizden başka çaresini bulunuz. Ben memnunum. Fakat bu teklifleri kabul etmemekte mazurum. Sizin her bir emriniz başım üzerine. Lakin ben fırar edemem. Ben pederime, “Beni filanca adama veriniz” diyemem. O pederimin hakkıdır. Ben kimsenin hakkını gasba kalkışamam. Evet nineciğim sizden mahrumiyetim

Turkish Studies

bana pek büyük kederdir. Bu kederden ölmeye razı olurum. Fakat pederime isyan edemem” (Fatma Aliye 1326, 146-147).

Bundan sonra Fazıla için baba evi dayanılmaz bir hâl alır. Fazıla'nın baba evinden tek kurtuluşu ise babasının izniyle yapacağı evliliğdir. Fazıla babasının izniyle yaptığı evlilikte koca evini adeta bir sığınak gibi görür. Ancak bu sığınak Fazıla'yı içine alamayacak kadar sığdır. Fazıla'nın kocası Remzi Batılılaşmayı yanlış algılayan sonradan görme bir zengindir. Evini de bu algılayışla donatmıştır.

“Remzi Bey de kibarlığa zaten pek özenenlerden bulunduğundan, o hususta hiçbir sarfiyattan çekinmemiş idiyse de hanesinin tertip ve nizamı, Fazıla'nın içinde doğup büyüdüğü âlemin taklidinden başka bir şey değildi. Birçok liralara sarfiyla meydana getirilen hanenin tefrişatı dahi Fazıla'ya çarpıyordu. Salonun, odalarının tezyinatı, daha kapısından bakarken ilk nazarda her ne ki varsa enzara vurduğundan, içinde oturduktan sonra nazar-ı dikkati meşgul edecek şey bulunmuyordu. Zira bunların hepsi göze görünmek için intihap olunmuştu” (Fatma Aliye 1326, 200).

Remzi Batılılaşmayı fikrî anlamda değil de şekil olarak algılamış ve onun bu algılayışı mekâna da yansımıştır. Ona göre böyle modern tarzda döşenmiş bir evin içine de Fazıla gibi modern bir kadın eşi olarak girmelidir. Ancak Fazıla'yla Remzi arasındaki zihniyet farkı evliliklerinin ilk aylarından itibaren aralarını açmaya başlar. Bu durum romanda ev içi ve dışı tezdını getirir. Remzi, Fazıla'dan kısa sürede sıkılır ve artık eve geldiğinde vaktini selamlıkta ve bahçede geçirmeye başlar. Sonrasında ise tamamen evden kopar ve dış mekânlara yönelir. Artık o sefahat âlemine dalmıştır. Fazıla ise tam tersine kendisini odasına adeta hapseder:

“Vakıa kayınvalidenin bu baptaki şikâyeti biraz haklıydı. Zira Fazıla, Remzi'nin yanında cebr-i nefis ile kendini idare eyliyorsa da Remzi gittikten sonra kederden her tarafı kırılmış gibi bir hâlde bulunduğundan, ekser vaktini odasındaki minder üzerine uzanmış olduğu ve nice bin tefekkürat içinde boğulduğu hâlde geçiriyordu” (Fatma Aliye 1326, 232).

Muhadarat'ta Fazıla'yla Remzi arasındaki zihniyet farklılığı mekânda da yansımaları bulur ve haremlik-selamlık-bahçe ve eğlence mekânlarına doğru içten dışa doğru bir sıra takip eder. En dış mekânda artık Fazıla baba evine dönme girişimindedir. Fazıla'nın baba evine dönme isteği kabul görmeyince, o tek çareyi ölmüş annesinin yanına gitmekte yani hayatına kendi elleriyle son vermekte bulur. Ancak son anda annesinin hayaliyle karşılaşan Fazıla intihar etmekten vazgeçer.

Özgür Kadın Kimliğini Kurgulama: Kaçan ve Sığınan Kadınlar

Kadınlar her ne kadar geleneğin devamında önemli roller yüklenmişlerse de bir taraftan da devrin ikircikli yapısı içerisinde bireysel kimliklerini devam ettirmek için mücadele ederler. Bu sebeple romanlarda kadınlar aldatılma, poligami gibi kadın kimliğini ikincil konuma düşüren durumlarda evlerini terk ederek bir duruş sergilemişlerdir. Romanlarda kadınlar bireyselleşme mücadelesinde geleneksel yapı içerisinde kabullenilmiş olan çok eşliliğe karşı mücadele ederler. Bu mücadelede kadınlar kendilerini nesnel kimliklerinden sıyırmak isterler ve bunun için de çok eşliliğe direnişlerini evlerini terk ederek gösterirler. *Muallime'*de Bihbude, iftiraya uğradığı için nişanlısı Süheyl tarafından terk edilir, Aziz Bey de onu konağından kovar. O da İstanbul'daki teyzesinin oğlu Macit'in evine sığınır. Burada sekiz yıl kalan Bihbude, zaten evli olan Macit Bey'in kendisine âşık olması ve evlenme teklif etmesi üzerine evden kaçır. Daha sonra da Mahsul Bey'in kızı Refah'ın öğretmeni olarak yeni bir mekânda kendisine yaşama alanı sağlar. Bihbude Mahsul Bey'in evinde adeta inzivaya çekilmiş gibidir. Evden neredeyse hiç dışarıya çıkmaz, ev dışından hiç kimseyle görüşmez. Onun için Mahsul Bey'in evi her türlü tehlikeden kendisini koruyan bir sığınaktır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Muhadarat'ta da Fazıla Remzi'nin üzerine bir başka kadını getirmek istemesiyle kocasının kendisini boşamasını ister. Bu isteği gerçekleşmeyince baba evine dönmeye çalışır. Baba evinin de kendisine açılmaması üzerine çareyi intihar etmekte bulur. *Udi*'de Bedia kocası Mail'in düşmüş bir kadınla ilişkisi olduğunu öğrendiğinde kocasını çok sevmesine rağmen bu durumu içine sindiremez ve koca evini terk ederek ağabeyi Şemi'nin evine sığınır. *Çalikuşu*'nun kahramanı Feride de nişanlısı Kâmuran'ın kendisini bir başka kadınla aldattığını öğrendiğinde evden kaçarak soluğu Anadolu'da almıştır.

Modernleşme dönemi romanlarında aldatılan, poligamiye maruz kalan kadınlar koca evinden çıkıp baba evine de dönüş umutlarını yitirdiklerinde çalışarak özgür kimliklerini kurmak isterler. Ancak bu dönemde kadının çalışması toplumsal hayatta kabul görmez.

“Çocukluktan, hatta doğmadan önce çizilen kadın rolünün ‘eş ve anne’ olarak belirlenmesi, kadın için ‘ev’i her zaman öncelikli varlık nedeni haline getirmekte. ‘Baba evi’ndeyken daha çok ‘korunma’ öncelikli olan ev, evlilikte ‘koca evine’ dönüşünce korunma işlevi yanı sıra görev alanı haline gelmektedir. Çalışma yaşamı ise genellikle toplumların yazılı olmayan yasalarına göre zorunluluk nedeniyle üstlenilen ‘geçici’ bir alan olarak görülmektedir” (Minibaş 2009, 218).

Modernleşme dönemi romanlarında da kadınlar çalışma hayatına girerken toplumsal yapının bu durumu onaylamayacağını farkındadırlar ve çözüm olarak ev içi mekânlarda çalışmayı devam ettirirler. Kadınlar hizmetçilik, mürebbiyelik, öğretmenlik gibi ev içinde devam ettirilebilecek işlerde çalışarak kendilerine sığınma mekânları oluştururlar. *Muhadarat*'ta Fazıla çalışmak ister. Ancak kocasının boşadığı babasının da evine almadığı bir kadın olarak toplumda kendisine yer açılmayacağını düşünür. Fazıla, koca ve baba evinden çıkışını ancak cariyelik kurumuyla sağlayabilir. Nazan Aksoy, Fatma Aliye'nin Fazıla'yı halayık yapmasını şöyle değerlendirir:

“Yazar Fazıla'yı halayık yapmakla kahramanını üç yönden dönemin anlayışına göre kabul edilebilir kılar: birincisi, koca evi ve baba evi dışında geçimini ancak bir başka evde hizmetkârlıkla sağlayabilir; ikincisi, yaşadığı şehir ve çevreden uzaklaşmakla toplum baskısından kurtulmuştur; üçüncüsü, dönemin roman geleneğince üretilen çözüm yoluna göre kadınla erkeğin birbirlerini evlenmeden önce iyice tanımaları için kadının cariyeye olması tek yoldu, çünkü *Tanzimat* romanında “namuslu” bir “iyi aile” kızı ile bir Osmanlı erkeği arasında “temiz” bir aşk doğması mümkün değildi. Fatma Aliye Hanım da zamanının başka romancıları gibi, göreneğin belirlediği ahlaki beklentileri sarsmayacak bir aşk yaratabilmek için aynı kurumdan, cariyelik kurumundan yararlanmıştı” (Aksoy 1996, 98).

Fazıla ancak hizmet halayığı olarak baba ve koca evi haricindeki bir başka evde kendisine yaşama alanı sağlar. Böylece romanda mahrem alanda meşrulaştırma sağlanmış olur. Ancak yazarın içine sinmemiş olmalı ki sonrasında Fazıla'ya mutluluk yine baba evine dönüşle gelir. Fazıla babası Sai Efendi'nin konağına dönmüş, Şebip'le de burada evlenmiştir. *Udi*'de de Bedia kocasının kendisini aldattığını öğrendiğinde evini terk ederek ağabeyi Şemi'nin evine yerleşir. Sonrasında da İstanbul'a giderek müzik öğretmenliği yapar. Bedia'nın en büyük isteği ise namusuyla çalışarak ev alacak kadar para biriktirmektir. Nitekim gecesini gündüzüne katarak çalışan Bedia ev parasını biriktirir. “*Hem de her erkeğin yapamayacağı bir surette bir hane edinmek istedi. Mahsul-ı sayıyla ona da nail oldu. Onun için güzelce döşedi. Bu yeni hanede haftada bir gün ders günü açtı*” (Fatma Aliye 1315, 229). Ancak Bedia'nın vücudu bu kadar fazla çalışmaya dayanamaz ve Bedia hastalanır. Hasta halinde de çalışmaya devam eder ve vücudu tamamen iflas ederek vefat eder. Onun için ev hayatı pahasına önemlidir. Çünkü ev kendisine hem yaşama hem de çalışma alanı sağlayacaktır. Böylece eril mekânları kullanmadan hayatını yalnız bir

Turkish Studies

kadın olarak namusuyla devam ettirebilecektir. Ancak yazarın burada Bedia'ya yaşama hakkı tanımaması da dikkat çekicidir. “*Bedia, bu kadar mezahimle güreşti. O kadar mihnete, göğüs verdi. Galebe çaldı. Çalıştı, çabaladı, arzularına nail oldu. İş yalnız bir dükkân edinmeye kaldı. Önceki muvaffakiyet ne, sonraki netice ne?..*” (Fatma Aliye 1315, 243-244). Bedia yalnız bir kadın olarak evini kurmuş, kendisine sığınma mekânı oluşturmuştur. Ancak yazar-anlatıcı ona kendi kurduğu bu evde yaşama şansı tanımamıştır.

Muallime'de Bihbude de iftiraya uğrayarak Kastamonu'dan İstanbul'a gelir ve burada öğretmenlik yaparak hayatını kazanır. O iftiraya uğrayarak amcasının evinden kovulduğu için kendisine toplumsal hayatta yalnız bir kadın olarak ancak teyzesinin evine sığınarak yaşam alanı sağlar. Ancak poligamiye olan duyarlılığı onun bu evden kaçmasına neden olur. Sonrasında da Mahsul Bey'in konağında kızı Refah'ın öğretmenliğini yaparak hayatını devam ettirir ve Mahsul Bey'le evlenerek evin hanımı mevkiine yükselir.

Bikes'te ise Memune iftiraya uğrayarak kaçtığı babasının evinden sonra çeşitli konaklarda hizmetçilik yaparak hayatını sürdürür. En son Racih'in konağında hizmetçilik yapmaya başlar. Racih'in kendisine âşık olmasıyla evlenirler. Tıpkı Fazıla ve Bihbude gibi Memune de konağın hizmetçisiyken efendisinin kendisine âşık olmasıyla evin hanımı mevkiine yükselir. Burada aslında yine devirle de ilgili olarak yazarların kadınların çalışarak kendilerine yaşama alanı sağladıklarında dahi birtakım endişelere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu sebeple de kadımların çalışıyor dahi olsalar ev içerisindeki konumları evlilikle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Çalığışu'nun kahramanı Feride de nişanlısı Kâmuran'ın kendisini bir başka kadınla aldattığını öğrendiğinde evden kaçarak soluğu Anadolu'da almıştır. O genç bir kız olarak Fazıla ve Bedia'nın bir adım ötesinde eğitimiyle devlet kurumlarında çalışmaya başlar. Ancak öğretmenlik yaptığı yerlerde güzelliği nedeniyle birçok âşığı olur. Feride de karşılaştığı her güçlükte tıpkı Bihbude gibi başka mekânlara kaçır. Ancak Feride ile Bihbude arasında iki fark söz konusudur. Öncelikle Bihbude bir Anadolu şehri olan Kastamonu'dan İstanbul'a kaçarken, Feride İstanbul'dan Anadolu'ya kaçır. Reşat Nuri 1920'lerde imparatorluktan millî devlete geçilmesi sürecinde iyileştirilmeye muhtaç Anadolu'ya aydınların ilgisini çekebilmek için tezli romanlar kaleme almıştır. *Çalığışu* yazarın bu türdeki romanlarından. Bu yüzden *Çalığışu*'nda Feride, yazarın tezi doğrultusunda İstanbul'dan Anadolu'ya giderken *Muallime*'de Bihbude Anadolu'dan İstanbul'a geçer. Feride için Anadolu aldatılmış genç bir kız olarak sığınılan bir mekândır. O Anadolu'da çalışacağı okulun hayalini kurar: “- *Ah, kalfacığım, diyordum, kim bilir gideceğim yerler ne kadar güzeldir. Ben, Arabistan'ı hayal meyal biliyorum. Anadolu herhalde ondan daha güzeldir. (...) Küçük bir mektebim olacak. Baştan başa çiçeklerle donatacağım*” (Güntekin ty, 127). Ancak o her gittiği yerde cinsel kimliğini ön plana çıkaran davranışlara maruz kalır ve karşılaştığı her sorunda bulunduğu mekândan kaçarak bir başka mekâna sığınır. Feride genç bir kız olarak aslında kendisine yaşam alanı açılmayacağını farkındadır. Romanda müdire Hanım'ın kafesteki kuşu azat etmesini isteyen sözlerine Feride'nin verdiği cevap oldukça manidardır:

“-*Hayır, Müdire Hanım, dedim, ben de sizin gibi zannederdim. Fakat, artık fikrimi değiştirdim. Kuşlar, ne istediğini bilmeyen zavallı, akılsız mahluklar. Kafesten kaçıncaya kadar türlü türlü üzüntüler içinde çırpınıyorlar. Fakat, sanır mısınız ki, dışarıda daha fazla bahtiyar olacaklar? Hayır, buna imkân yok. Ben, öyle sanıyorum ki, bu biçareler her şeye rağmen kafeslerine alışıyorlar, açık havaya kavuştukları zaman bir dal üstünde, başlarını kanatları içine gizleyerek geçirdikleri gecelerde sabaha kadar bu kafesi düşünüyorlar, küçük gözlerini pencerelerin aydınlığına dikerek hasret çekiyorlar. Kuşları zorla kafeslerde alıkoymalı Müdire Hanım, zorla, zorla*” (Güntekin ty, 317).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

Feride'nin kuşa yüklediği sembolik anlamla, kendi iç sesini dile getirdiği bu sözlerinden evden kaçışıyla ilgili pişmanlığı anlaşılacaktır. Romanın sonunda Feride mutluluğu eve dönüşle bulacaktır.

Görüldüğü üzere *Muhadarat*, *Udi*, *Muallime*, *Bikes* ve *Çalikuşu*'nda kadınlar bireyselleşme mücadelelerinde baba evinden kaçıp kendilerine özgürce hareket edebilecekleri mekânlar kurmaya çalışmışlardır. Ancak mutluluk ya hiç gelmemiş ya da baba evine tekrar dönüşle gelmiştir. Aslında hem Memune'nin hem de Fazıla'nın intihar girişimi bu anlamda düşündürücüdür. Metinde değişen mekân-değişen insan düzeyinde özgürleşme gerçekleşmiş midir? Jale Parla kadın romancıların mekân kurgusunu işlediği "Kadın Romancılar da Rüya, Kâbus, Oda, Yazı" isimli makalesinde bu durumu sorgular:

"Mekân ikircikli bir koza haline gelmiştir; hem kuşatır, hem korur. Hem hapseder, hem de özgürleştirir. Ama bu özgürleşme ölüm ya da delilik biçiminde geliyorsa, kadın karakterlerin kozalarından çıkabildiklerini mi, yoksa çıkamadıklarını mı düşüneceğiz?" (Parla 2004, 195).

Fazıla ve Memune'nin evden kaçma girişimi aslında her ikisine de tam anlamıyla özgürleşmeyi getirmemiştir. Metnin derinliklerine inildiğinde evden kaçışla beklenen özgürleşme yerine kadınların tekrar baba ya da koca evine dönerek mutlu sona ulaşılmış olması henüz kadın özgürleşmesinde büyük bir aşama kaydedilmemiş olduğunu göstermektedir. Bu durum henüz eşikte olma; yani geleneksellikle modernlik arasında geçiş döneminde toplumsal hayattaki dönüşümlerin keskin geçişlerle gösterilmesinden duyulan endişelerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple kadınlar baba ya da koca evinden öznel kimliklerini kurabilmek adına kaçarak kendilerine ait mekânlar kurmuşlar ama bu mekânlarda hayatlarını devam ettirememişlerdir.

Yanlış Batılılaşma ve Kaçan kızlar

Modernleşme dönemi romanlarında yazarların üzerinde durduğu konulardan birisi de aşırı Batılılaşmadır. Modernleşme beraberinde birtakım endişeleri de getirmiştir. Aydınlar ve yazarlar ölçülü Batılılaşmadan yanadırlar. Bu sebeple Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadar hatta bu dönemde de yanlış Batılılaşma Ahmet Mithat, Recaizade Mahmut Ekrem, Emine Semiye, Hüseyin Rahmi, Yakup Kadri gibi yazarların kaleminde yansımaları bulmuştur. Yazarlar romanlarında Batılılaşmayı yanlış algılayan kızlar üzerinden zaman zaman mesajlarını verirler. Romanlarda Batılılaşmayı yanlış algılayan kızlar geleneksel hayatın dışına çıkıp evin sınırlılığında kurtularak kendilerini özgür hissedebilecekleri modern mekân arayışı içerisine girerler. Bu da romanlarda genellikle darlaşan ev ve kahramanın ruh dünyasında çatışmalar yaşatan iç sıkıntısı şeklinde yansır.

"Her çocuk er geç aynı şeyi yaşar: Bir zaman gelir, onun için ev olmaktan çıkar ev. Ne erken çocuklukta olduğu gibi keşfedilecek bir dıştır artık, ne de dış dünyaya karşı sığınılacak bir iç. Tam olarak ne zaman yaşarız bunu: Evin dışarıya karşı bir sığınak olduğu kadar bir engel de olduğunu fark ettiğimiz an mı? Evin geçici, ana babamızın güçsüz, ölümlü olduğunu sezdiğimiz an mı? Yoksa evin bize bir iç dünya bağışlarken aynı zamanda büyük bir iç sıkıntısı da verdiğini, bir iç dünyası olmanın bedelinin bu iç sıkıntısı olduğunu fark ettiğimiz an mı?" (Gürbilek 2005, 63).

Nitekim romanlarda yanlış Batılılaşmanın sonucu olarak yanlış terbiye edilen kızlar bu iç sıkıntısıyla evden kaçarlardı. Emine Semiye'nin *Gayya Kuyusu* isimli romanında yanlış terbiye edilmiş hafif meşrep bir tip olarak çizilen Cilve, Hacı Hüseyin Efendinin evinde yaşamaktadır. Ancak romanda Cilve'nin Hacı Hüseyin Efendinin evinde hangi konumda olduğu belirtilmemiştir. Cilve evin kızı mı, torunu mu ya da hizmetçisi mi olduğu belli değildir. Fakat aşırı şımartılmıştır, iyi bir terbiye de alamadığı için hafifmeşrep bir karakter sahibi olmuştur. Henüz on bir yaşındayken mahallenin yoğurtçusuyla, salepçisiyle ve simitçisiyle cilveleşir. Bir gün Halime Hanım, Cilve'nin salepçi Eyüp'le cilveleştiğini görek adamı azarlar ve Cilve'ye odaya kapama gibi küçük bir ceza

Turkish Studies

verir. Cilve ise bu cezayla alay eder ve kapatıldığı odanın penceresinden mahallenin simitçisiyle cilveleşir:

“Yanahlarına bayıldığım hanım sen misin? Aşağı in bahım da sana simit vireyin’ sözleriyle yılışmaya başlayınca:

‘Olmaz!.. Ben bugün cezadayım... Güya beni akıllandırmak için aşağı odaya kapadılar. Birkaç gün sonra görüşürüz,’ diyor ve delikanlının sepetten ayırıp uzattığı simidi, cumbanın her gün bir parça daha büyüttiği deliğinden alarak ktır ktır yemeye koyuluyordu...”¹

Cilve kapatıldığı odanın cumbasından dahi âşıklarına ulaşabilecek kadar hafifmeşrep bir kızdır. Hacı Hüseyin Efendi sonunda Cilve’yle baş edemeyeceğini anlayarak onu yaşlı bir adamla evlendirir. Ancak Cilve kısa bir süre sonra âşığının evlenme vaatlerine inanarak onunla kaçır. Fakat âşığında umduğunu bulamaz, önce geneleve arkasından da sokaklara düşer. Sonunda belahısı tarafından feci bir şekilde öldürülür. Görüldüğü üzere geleneksel hayatta kadın mekânı olarak değerlendirilen evden eril mekân olarak değerlendirilen sokağa çıkan kadına namusuyla yaşama şansı tanınmamıştır. Cilve’nin sokağa düşmesi beraberinde ölümü de getirmiştir.

Batılılaşmayı görmeden sadece okudukları romanların dünyasından tanıyan kızlar romanlardaki hayatı gerçeklik zemininde algılarlar ve özlem duydukları hayatı yaşayabilmek için evlerinden kaçarlar. Yanlış Batılılaşmayla geleneksel evin sınırlılıklarını içselleştiremeyerek yeni mekân arayışları içerisine giren bir başka kadın kahraman da *Kiralık Konak*’ın Seniha’sıdır. Seniha’nın en büyük hayali Avrupa’yı görmektir. Onun böyle bir hayal kurmasındaki en büyük etkenlerden birisi de roman okumaya olan düşkünlüğüdür. Tanzimat sonrasında ilk örneklerinden itibaren romanlarda kitap okuyan erkek ve kadın kahramanlara rastlanır. Özellikle devrin en etkili yazarlarından Ahmet Mithat Efendi’nin kadın kahramanları bu konuda üzerinde düşünölmeye değer ilk örneklerdir. Fakat Türk edebiyatında Realizm’in özellikle de Naturalizm’in etkileri söz konusu olmaya başlayınca, ahlakçı edebiyat anlayışı kadınların ve duygusal gençlerin roman okumalarına yasak getirmeye çalışır. XIX. asır sonunun çok tartışılan konularından biri işte bu, romanın okunup okunmayacağı konusudur. Devir içerisinde bazı kişiler, roman okumayı ahlaka zarar verici bularak hoş karşılamazlar. Örneğin Mehmet Celal, *Roman Mütaalası* isimli eserinde açıktan açığa genç kız ve kadınların roman okumasını yasaklar. *Nedamet*’te roman okumayı yüz kızartıcı bir iş olarak görür: “*Roman okumak meselesine gelince, bugün -birkaç eser-i edebî müstesna- hiçbir namuslu kadın yoktur ki, romanın ilk sahifesini çevirirken kızarmasın.*” (Mehmed Celal ty, 7) der. Bu dönemde kadınların roman okuması hoş karşılanmaz ve kadınların ev içi mekândan bilindik olmayan dış dünyadaki yeni mekânlara açılmasına engel konmak istenir:

“Genç kız, realitede tadamayacağı gönöl maceralarını, kolaylıkla yakalayamayacağı kadın erkek yakınlaşmasını okuduğu romanlar vasıtasıyla muhayyile dünyasında tanıyabilmektedir. Roman okumak onun için, içinde yaşadığı ailenin ve ‘ev’in realitesinden olağandışıya, muhayyile, bastırılmış hülyalarının sayfalarına, satırlara yayılmış, ‘soft’ atmosferine, belki egzotike, ideale ve alternatif olana sığımış, bir kitap okuma süresince, birkaç saatliğine yahut birkaç günlüğüne de olsa bir kaçıştır. Yani roman okuyan genç kızın ‘yüzü gözü açılmakta’ ve gerçek hayatta bulduğu ilk fırsatta romanlardan öğrendiği ‘konfeksiyon’ hayatı ve ‘komprime’ aşkları takliden yaşamaya kalkışabilmektedir” (Gürbilek 2004, 20).

Bu engelle kadının alışıldık dünyası içerisinde kalması ve dış dünyaya kapalı olarak iyi anne, iyi eş rolünü devam ettirmesi istenir. Ancak kadının kitap okumaya özel olarak da roman okumaya başlamasıyla hayal dünyası genişlemiş ve kadında başlayan değişim tüm toplumu etkilemiştir.

¹ Emine Semiye; *Gayya Kuyusu, Dersaadet*, S. 11, 18 Temmuz 1336/18 Temmuz 1920, s. 3.

Dünya edebiyatında Gustave Flaubert'in *Madam Bovary* isimli romanından esinlenerek 'Bovarizm' olarak adlandırılan bu yaklaşım, Türk edebiyatını da etkilemiştir. Okuduğu romanların etkisinde kalarak yaşadığı hayattan nefret eden ve içinde okuduğu romanlardaki hayatları ve aşkları yaşama isteği uyanan Emma Bovary'nin benzerlerinin olmaması için tedbirler düşünülür. Fakat Nurdan Gürbilek'in de belirttiği gibi "Çoğu zaman önemsiz bir ayrıntı olarak da olsa erken romanın başka örneklerinde de bir arketip ısrarlılığıyla tekrar tekrar karşımıza çıkacaktır 'roman okuyan kadın'" (Gürbilek 2004, 20). Bunun için de Türk romanının ilk örneklerinden itibaren roman okuyan kadın ve erkek kahramanlara rastlanır. Emine Semiye'nin yarattığı kadınların devirlerine göre daha özgür ruhlu olmaları kitap okumalarıyla açıklanabilir. Bikes uğradığı iftira nedeniyle hapse düşmemek için İstanbul'dan Anadolu'ya kaçır. Bihbude ise uğradığı iftirayla evden kovulur ve bir yolcu kervanıyla İstanbul'a gelir. Onlar tek başlarına kendileri için bilindik olmayan şehirlere bir kadın olarak gidebilme cesaretini gösterirler. Devir göz önünde bulundurulduğunda kadınların bu kadar bireysel hareket etmeleri mümkün görünmemektedir. Hem Bikes'in hem de Bihbude'nin bu kadar özgür hareket edebilmeleri hayal dünyalarının geniş olmasından, dolayısıyla da kitap okumalarından kaynaklanmaktadır. *Bikes*'te Memune kitap okur hatta bu yüzden Cevri Kalfa'dan dayak bile yer. *Kıralık Konak* da Seniha'da roman okuyan kahramanları yansıtmaları açısından iyi bir örnektir. Seniha'nın hayal dünyası okuduğu romanların etkisiyle her geçen gün genişler:

"En ziyade zevk aldığı kitaplar, Gyp'in romanları, yeni tiyatro piyesleri ve Paris'in mizahi gazeteleriydi. Gyp, ona bir ikinci ana, bir ikinci mürebbiye olmuştu. Bu muharririn romanlarındaki serbest tavırlı, yarı oğlan, yarı kadın genç kızlar, üzerlerinde ruhunu biçtiği modellerdir. Denilebilir ki sabahtan akşama kadar her gün bütün meşguliyeti bu genç kız tiplerini hayata tatbik etmekten ibarettir" (Karaosmanoğlu 2008, 17).

Seniha için romanlarda okuduğu hayatla konaktaki hayat çok farklıdır. Öyle ki hayalleriyle reel hayat arasındaki bu tezat onun sinir nöbetleri dahi geçirmesine sebep olur. Gün geçtikçe mutsuzlaşır. Romanda konak; Seniha'nın istediği hayata ulaşmasına engel olan bir fonksiyon yüklenerek kafes ve mezar imgesiyle birleşir.

"Bu ev, bazı günler, bazı saatler ona bir mezar gibi görünüyordu. Nefesi darlaşıyor ve sokağa fırlamak, koşmak, haykırmak istiyordu. Ta on dört yaşından beri kalbinde bilmediği yerlerin, görmediği şeylerin, tanımadığı kimselerin hasreti vardı. Fransızca, "Nereye kaçmalı?" sözü dilinde daimi nakarattı. Bu memlekette ve bu konakta ona her şey dar, az ve adi görünüyordu. Eşya, arzusunun göre değildi. Evin nizamı her türlü ihtiyaçından ari idi" (Karaosmanoğlu 2008, 28).

Aslında Naim Efendi'nin konağı yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğunun metaforu olarak kullanılmıştır. *Kıralık Konak*'ta "Bütün bir toplumsal düzen yıkılır, toplumsal ilişkiler çözülürken, çürümekte olan bir sınıfın, Osmanlı elitinin evidir Kıralık Konak" (Bora 2009, 69). Romanda devam eden gelenek ve modernleşmenin sancıları, konak ve alafrağa apartman daireleriyle yansıtılır. *Kıralık Konak*'ta Seniha da bu geleneksel değerlerin dolayısıyla konağın çöküşünü yansıtan asır sonu olarak nitelendirilen bir kahramandır. Özlenen modern hayata kavuşabilmek için konağı ilk olarak Seniha terk ederek Avrupa'ya kaçır. Avrupa Seniha için bilinmezliğiyle muhayyilesini harekete geçiren büyümlü bir dünya gibidir: "Avrupa'nın şenlik ve aydınlık şehirleri, onu büyümlü bir surette kendine doğru çekiyordu. Çölde yürüyene serap neyse, Seniha'ya Avrupa oydu" (Karaosmanoğlu 2008, 43). Sonrasında da Naim Efendi haricindeki diğer aile üyeleri konağı terk ederek alafrağa apartman dairesine geçerler. Seniha romanlarda okuduğu hayatı Avrupa'da yaşayabileceğine inanır ve sonunda Avrupa'ya kaçır. Ancak Avrupa'dan tümüyle geleneksel değerlerini yitirmiş düşmüş bir kız olarak gelir. Döndüğünde sığındığı mekân ise yine babasının alafrağa evidir. Bu evde Seniha ahlaki ve millî değerlerini yitirmiş, babasına iş

Turkish Studies

ilişkilerinde cinsel kimliğiyle bir takım çıkarlar sağlayan bir nesne konumundadır. Romanın sonunda “*Seniha sadece güzel ve süslüydü*” (Karaosmanoğlu 2008, 217).

Çalıkluşu’nun Feride’si de okuduğu romanlardaki Amerikan kızları gibi özgürce seyahat edebileceği günlerin özlemi içerisinde. “*Bir sene evvelki flört masalına bu sene de bir seyahat hikâyesi ilave etmek hoş bir lüks olacaktı. Yalnız, benim iddiam, çantamı elime alarak, romanlarda okuduğum Amerikan kızları gibi, kendi kendime vapura binmekti*” (Güntekin ty, 62). Nitekim Feride bu hayalini gerçekleştirir ve genç bir kız olarak Anadolu’yu tek başına dolaşır.

SONUÇ

Modernleşme dönemi Türk romanlarında mekân toplumsal değişimi yansıtan önemli bir medeniyet aktarıcısı fonksiyonundadır. Dolayısıyla birçok toplumsal dönüşümü de mekân ve mekân içerisinde insanı takip ederek analiz etmek mümkündür. Ev de en önemli yaşam alanlarından biri olarak bu analizde önemli bir veri kaynağıdır. Özellikle ev kadınlık mekânları içerisinde önemli bir yere sahip olması sebebiyle kadınlıkla ilgili problemleri yansıtmaya açısından önemlidir. Modernleşme döneminde kimliklerini sorgulamaya başlayan kadınlar özne kimlikler olarak toplumsal hayatta yerlerini belirginleştirmeye çalışırlar. Bunun için de aldatılma, poligami gibi kadın kimliğini edilgenleştiren durumlar karşısında tavırlarını ortaya koyarlar. Bunu yaparken de baba ya da koca evini terk ederek özgür kimliklerini ortaya koyabilecekleri yeni yaşam alanları sağlamaya çalışırlar. Bunun için en önemli yol ise baba ya da kocaya maddi anlamda bağılıktan kurtularak çalışma isteği içerisine girmeleridir. Böylece kadınlar evden kaçarak özgür kimliklerini kurgulayabilecekleri mekân arayışı içerisine girerler.

Bu dönemde roman okuma ve romanlar üzerinden Batıya ait hayat biçimlerini tanımlarından kaynaklanan bir algı da kadınların mekâna ait algılarını değiştirmeye başlamıştır. Özgür kadın kimliklerini okudukları romanlarda Batılı kadın örneği üzerinden fark eden kadınlar geleneksel yaşam biçimlerinden sıkılmış ve evden kaçarak ya da alafranga evlere sığınarak özelemlerini gidermeye çalışmışlardır. Ancak dikkatleri çeken nokta Batılılaşmayla paralel giden özgür kadın kimliklerini kurabilmek adına evden kaçan ve bireysel yaşama alanı sağlayan kadınlar ya intihar ederler, ya da ölürler. Mutluluk ise baba ya da koca evine dönüşle gelmiştir. Buradan yazarların henüz modern kadın kimliğini kurgularken geleneksel yapıdan bütünüyle kopamadıkları anlaşılmaktadır. Bu da modernizm ve geleneğin birlikte var olduğu devrin ikircikli yapısından ve bunu da toplumun mahrem alanı üzerinden yapmaya çalışmanın güçlüklerinden kaynaklanmaktadır. Aslında bütünüyle ev ve evin beraberinde getirdiği yaşama biçimleri toplumsal cinsiyet ve kimlik araştırmalarında üzerinde derinlemesine çalışmalar yapılacak önemli bir konudur. Ancak bu çalışma sadece kadınların evden kaçma ve eve sığınmasının nedenlerini belli bir dönemin edebiyatı içerisinde incelemeye yönelik olduğu için sınırlı kalmıştır. Daha ayrıntılı dönemsel çalışmalarla mekân-kültür birlikteliği adına önemli aşamalar kaydedilebilecektir.

KAYNAKÇA

- AKSOY Nazan, “Fatma Aliye Hanım’ın ‘Muhazarat’ında Kadın Açısı”, **Batı ve Başkaları**, Düzlem Yayınları, İstanbul 1996.
- ANDI Fatih, “Kadın Roman Okursa”, **Roman ve Hayat**, Kitabevi, İstanbul 1999, s. 33-41.
- BACHELARD Gaston, **Mekânın Poetikası**, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1996.
- BORA Aksu, “Rüyası Ömrümüzün Çünkü Eşyaya Siner”, **Cins Cins Mekân**, Varlık, İstanbul 2009, s. 63-75.

- Emine Semiye, **Bikes**, Hanımlara Mahsus Gazete, S. 98-138, 23 Kânunusani 1312/4 Şubat 1897-13 Teşrinisani 1313/25 Kasım 1897; Millî Kütüphane, 06 MK. Yz. A 2670.
- Emine Semiye, **Muallime**, Hanım Kızlara Mahsus Gazete, S. 143-146, 21 Kânunuevvel 1316/3 Ocak 1901-25 Kânunusani 1316/7 Şubat 1901. Devamı *Hanımlara Mahsus Gazete*, S. 99/301-109/311, 15 Şubat 1316/ 28 Şubat 1901-2 Mayıs 1317/15 Mayıs 1901; Millî Kütüphane, 06 MK. Yz. A 4583.
- Emine Semiye, **Gayya Kuyusu, Dersaadet**, S. 1-69, 8 Temmuz 1336/8 Temmuz 1920-13 Eylül 1336/13 Eylül 1920.
- Fatma Aliye, **Udi**, İkdâm, İstanbul 1315.
- Fatma Aliye, **Muhadarat**, Kasbar Matbaası, İstanbul 1326.
- GÜNTEKİN Reşat Nuri, **Çalikuşu**, İnkılâp, İstanbul ty.
- GÜRBİLEK Nurdan, “Erkek Yazar, Kadın Okur”, **Kör Ayna, Kayıp Şark**, Metis, İstanbul 2004, s. 17-50.
- GÜRBİLEK Nurdan, “Memur Çocukları, Ev Ödevleri, Pazar Öğleden Sonraları”, **Ev Ödevi**, 3. baskı, Metis, İstanbul 2005, s. 59-76.
- İNCİ Handan, **Roman ve Mekân Türk Romanında Ev**, Arma, İstanbul 2003.
- KARAOSMANOĞLU Yakup Kadri, **Kiralık Konak**, 41.baskı, İletişim, İstanbul 2008.
- Mehmed Celal, **Nedamet**, İstanbul ty.
- MİNİBAŞ Türkel, “Mekânların Kısıtlanmışlığında İktidar Masalları”, (Ed. Ayşen AKPINAR, Gönül BAKAY, Handan DEDEHAYIR), **Kadın ve Mekân**, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2009, s. 210-219.
- PARLA Jale, “Tarihçem Kâbusumdur! Kadın Romancılar da Rüya, Kâbus, Oda, Yazı”, **Kadınlar Dile Düşünce**, İletişim, İstanbul 2004, s. 179-200.